

Маргарита Маріо
ЗНАЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ХОРОВОГО СПІВУ У ВИХОВАННІ
МОЛОДІ

У сучасних умовах розбудови демократичної держави погляди її прогресивної громадськості зосереджені на гармонійному ;у підростаючого покоління, на підвищенні його духовного потенціалу. Тому з особливою гостротою постає проблема відродження національної культури і духовності, формування особистості з високими моральними принципами і потребою творити добро.

Культурна спадщина українців містить у собі цінні думки, ідеї, досвід, які збагачують світову педагогічну думку. Вивчення цього потенціалу за умови використання досягнень сучасної науки допоможе відтворити теоретичні основи і практику виховання, тобто в історичному аспекті виявити специфічні національні ознаки, суттєві особливості і закономірності педагогічного процесу та загальні тенденції його розвитку. Це дасть можливість використати досвід попередніх поколінь для збагачення змісту, форм, методів виховання молоді в сучасній школі.

З метою пошуків шляхів удосконалення діяльності загальноосвітньої школи необхідно синтезувати новітні досягнення педагогіки та давні педагогічні традиції, проаналізувати досвід минулого, віднайти та підняти на поверхню сучасності все найкраще і найпрогресивніше. Державотворення в Україні передбачає відбудову зруйнованого, відтворення забутого, реабілітацію заборонених національних традицій та обрядів, виховання морально здорового суспільства. Зважаючи на власні помилки, ми тепер не маємо права ігнорувати наше минуле, багатовіковий досвід у сфері культурні мистецтва, педагогіки. Особливо це стосується релігійної традиції українського народу.

Автори наукових досліджень з проблем української культури - М.Грушевський, О.Субтельний, Я.Головацький, Й.Міклашевський, О.Воропай, Н.Яковенко, М.Брайчевський, С.Висоцький, т.ін. -розглядають релігійність українського народу як складову його національної культури, вважають її однією з найважливіших рис його менталітету.

Проте впродовж тривалої активної атеїстичної пропаганди і всіляких соціальних змін українське суспільство було відірване від віковичних-культурних традицій і національних православних коренів. Був загублений той позитивний досвід виховання, який накопичувався віками на прикладі життя православних подвижників - святих і з успіхом використовувався педагогами в системі освіти. Спроба духовне замінити матеріальним, внаслідок чого життя втратило свою привабливість, сенс, призвела до занепаду людської особистості, а відтак і всього суспільства. Тенденційна переорієнтація загальнолюдських цінностей не сприяла духовному розвитку особистості.

Аморальність сьогодні, на жаль, явище невинуватого. З геометричною прогресією виникають і зростають різноманітні збочення, а злочинність тепер не є винятком навіть у шкільному середовищі. Як загальмувати цей небезпечний для держави процес? Що поставити на противагу жорстокості, насильству, розпусті, які нескінченним потоком виливаються з відсутності на тендітні душі нашої малечі? Здається, щось змінити неможливо. Навіть, коли заборонити використання продукції низького гатунку в засобах масової інформації, - це не буде панацеєю.

Проти інфекції існує щеплення. А що можна запропонувати в цьому випадку, як захистити наших дітей від нещастя, яке постійно чекає їх на кожному кроці в результаті різних аморальних вчинків? Дитина повинна відрізнити добро від зла, красу від потворності, любов, на якій стоїть світ, від сурогату, який ми спостерігаємо всюди. На яких прикладах виховувати дітей - наше майбутнє? Щоб знайти відповіді, ми повертаємося до досвіду минулого, цьому вчила православна педагогіка, яка базувалась на християнських засадах. Упродовж тисячоліття православ'я сприяло розвитку таких рис, які зробили українців великим народом.

Відомо, що наш народ під час тяжких випробувань звертався до Бога і знаходив підтримку в православній церкві. Православ'я, як культурологічний феномен, відіграло визначну роль у формуванні української нації, у становленні та розвитку різних сфер національної культури, зокрема, освіти, архітектури, книгозбирання, поезії, музики. Освіта, якою керувала православна церква, була

найпрогресивнішою галуззю духовної культури України початку ХХ ст. Невід'ємну частину загальної освіти молоді до 1917 року становила православна духовна музика, а саме, хоровий церковний спів. Вплив цієї музики на почуття людини винятковий. Там, де слово може бути незрозумілим, вона сприймається безпосередньо душею кожного і не потребує додаткових пояснень, формує як естетичні почуття і художні смаки, так і моральні принципи людини, її духовність.

Значення музики в житті людини взагалі важко переоцінити. Вона міцно вкорінилася в усі галузі виховання й освіти, стала могутнім засобом формування духовного світу особистості. Проте не кожен музичний твір виховує, є етично повноцінним. Деякі з них негативно впливають на почуття, і після прослуховування залишається порожнеча, а ще гірше - пригніченість, приголомшеність, невпевненість, а то й агресивність поведінки, що останнім часом спостерігається в молоді після прослуховування музичної продукції невисокого гатунку. Проблема сучасної "буйної" музики розкриває і віддзеркалює глибокі моральні вади суспільства. Можливо, музичні твори сумнівної художньої вартості приваблюють молодь тому, що вона не знайшла в житті високих орієнтирів і не вірить в ідеали старшого покоління. Цією музикою вони висловлюють протест проти моральних принципів своїх батьків, у яких вони зневірилися. Діти розгублені, за браком високих ціннісних орієнтацій їх опановує духовна спустошеність, котра й заповнюється будь-чим, що трапляється на шляху.

Найбільш етично повноцінною є духовна музика. Сьогодні з особливою гостротою виникає проблема відродження духовної музики як основного чинника виховання молоді. Із сучасних дослідників окремих аспектів проблеми торкалися вчені: А.М. Бойко, Д.А. Болгарський, О.І. Вишневський, І.А. Гарднер, М.Б. Євтух, В.Ф. Иванов, Л.Ф. Корній, В.І. Мартинов, П.І. Маценко, В.О. Пащенко, С.І. Уланова, К.І. Шамаєва т.ін.

Спираючись на деякі опрацьовані ділянки проблеми, дозволяємо підняти актуальні питання про сучасні проблеми виховання підростаючого покоління. З цією метою пропонуємо ретроспективний метод вивчення і використання прогресивного досвіду православної педагогіки дореволюційного періоду, а також

активного використання у виховному процесі православного хорового співу як у шкільній, так і позашкільній діяльності.

У дослідженні окреслимо питання виховного потенціалу православних духовних піснеспівів, позитивного виховного впливу загальнонародного церковного співу, а також виховного значення і особистого прикладу регента-керівника хору у формуванні духовних, морально-етичних, естетичних і патріотичних якостей молоді.

У народі кажуть: **"Коли співає душа -народжується пісня, а коли співає дух -народжується молитва"**. В духовній музиці спостерігається симбіоз душевного і духовного, пісні і молитви. Духовна музика, як незримий педагог, навчає людину, виховує її почуття, розвиває і звеличує її дух. Духовна музика завжди переслідувала щонайменше дві мети: через спів відбувалося відновлення втраченого Богоспівкування і через спів відбувалося розкриття внутрішньої краси людини.

Православні педагоги дожовтневої доби наголошували: **"Виховуючи розум, волю і серце дитини, треба впливати на найвищі сили її духу. Дух легше розвивається, ніж душа, першим являє свою силу і дієвість"** [10, 123]. Духовна музика дає настрій душам людей і виступає також символом, образом, знаком душевного стану. Людина, яка в своєму духовному розвитку піднялася над звичайним життям з турботами і клопотами, може відчутти цю "небесну музику". І коли неземні звуки наповнюють душу, і вона вирує на крилах цієї музики, на мить зникає біль, образа і серця слухачів наповнюються вірою, надією, любов'ю. Але коли слухач ще і виконавець і сам творить цю красу, пропускаючи через душу кожний звук, він раптом починає відчувати, що любить усіх оточуючих, і в його серці немає місця порокам. Це яскравий приклад, коли мораль і естетичне сприйняття світу пов'язані між собою. І виходить така людина із храму не спустошена, як із концерту рок-музики, а відновлена, з відповідями на питання, які роками не вирішувались. Духовна хорова музика є тією основою, на якій об'єднуються всі без виключення вікові і соціальні групи суспільства. Православний хоровий спів як найдоступніший засіб виховання молоді України дожовтневої доби відповідав

також і вимогам навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Двохтисячолітній досвід є доказом його великої виховної сили.

Досліджуючи в історико-педагогічному аспекті проблему виховання молоді засобами православної духовної музики в Україні кінця ХІХ - початку ХХ ст., переконуємося, що хоровий спів завжди був найулюбленішим видом професійного й аматорського музикування, охоплював широкі верстви населення країни. Це цілком виправдано, тому що українському народу при властивій йому релігійності, музикальності та співучості, такий спів був особливо близький, його вплив на особистість був винятковим.

Варто зазначити, що музичне мистецтво зазнало найвищого розквіту з часів Християнства. Саме в Україні після хрещення Київської Русі був запроваджений духовний хоровий спів, який започаткували мандрівні православні греки. Божественні піснеспіви, які полонили у свій час душу князя Володимира [3,28], потрапили на благодатний ґрунт щирої співучої України і розквітли тут пишним цвітом. Невипадково українці отримали епітет "піснелюбиві". Православна Київська Русь базувалася на релігії, і народ бажав бачити у своїх дітях, перш за все, віруючих людей, тому саме хоровому церковному співу відводилося визначне місце у церковно-парафіяльних школах [5].

Але, вивчаючи матеріали архівних джерел, пересвідчуємося і в тому, що з фізіологічної точки зору спів взагалі, а спів духовних творів особливо, допомагав зміцнювати організм. Наприклад, педагог-музикант П.О. Щуровський описує випадки швидкого одужання дітей, хворих на туберкульоз та заїкуватість, покращення стану психічно хворих і т.п. [13; 16]. Під звуки духовних піснеспівів заспокоювалися і засинали невгамовні малята [2,4-7].

Духовні піснеспіви були додатком до обов'язкового предмета Закону Божого, який викладався в усіх навчальних закладах. Треба відзначити, що виховання в ті часи домінувало над навчанням, і церковні співи були головним знаряддям виховання у навчальних закладах. За допомогою православної духовної музики здійснювалися морально-етичне, естетичне, патріотичне та релігійне виховання. Спів у хоровому колективі дисциплінував, розвивав пам'ять,

зміцнював волю, і взагалі духовна музика сприяла психофізіологічному, емоційному, інтелектуальному та фізіологічному розвитку дітей.

При кожній церкві існувало декілька хорів (частіше - це крилас для відправи богослужіння і хор церковнопарафіяльної школи). Співаючі діти брали шефство над неписьменними селянами, допомагаючи вивчати піснеспіви [4,41].

Загальнонародний церковний спів загальноновживаних молитов також сприяв елементарній музичній грамотності незаможних дітей, які не мали матеріальної можливості сплачувати за навчання. Священник і регент М.Г.Рибальченко, який служив у Полтаві на Дублянщині у дожовтневий період, писав у своїх працях: "... **якщо для налагодженого хорового співу необхідна дисципліна, то духовні хорові піснеспіви здатні не тільки дисциплінувати, але й стримують від аморальних вчинків**" [4, 7663].

Православна духовна музика у поєднанні з високоморальним текстом формує моральну свідомість і почуття, сприяє засвоєнню норм поведінки, надає вчинкам морального сенсу: **"Виховання має глибокий смисл як розвиток духовних і фізичних сил дітей, підлітків і юнацтва, формування їх світосприймання і набуття ними знань, умінь і навичок. На відміну від термінів "навчання" і "освіта", основу яких складає процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, виховання, його сутність, головні завдання орієнтовані передусім на формування якостей особистості, її духовного світу"** [6,5].

В Україні осередком православної традиції завжди була сім'я. Образи на стінах "наглядали" за вчинками людини із дня її народження і до могили. **"Не робіть цього, Бозя дивиться"**, - так навчала мати свою маілечу. Вже у трирічному віці дитина повторювала молитву: **"Ангеле, хоронителю мій, ти завжди при мені стій. Як у день, так і вночі будь мені до помічі"** [1, 116] - пише О.Вишневський у книзі "Сучасне українське виховання". В українській родині завжди співали духовні псалми.

Для українців спів був надійним супутником усього життя. Немовля під час хрестин зустрічали у храмі церковним співом, у родині батьки молились наспівно,

привчаючи до цього й дитину. У початковій школі кінця XIX - початку XX ст. обов'язково навчали дітей церковним богослужбовим розспівам. Наприклад, у пояснювальній записці Полтавської губернської Управи до програми співів для шкіл з чотирирічним курсом навчання зазначалося: **"Діти та їх батьки особливо цінують церковний спів, котрий підносить релігійне почуття дітей, наближує їх до церкви, що вельми важливо і бажано як запорука гарного виховання. Спів допомагає всебічному розвитку здібностей дитини; розвиваючи слух, органи дихання, пробуджує творчість і дає естетичну насолоду"** [9].

Спираючись на архівні джерела, зазначимо, що у церковно-парафіяльних школах, де панувала християнська мораль, проблем з дисципліною не було. Свої знання з предмета "церковний спів" вихованці втілювали на церковній службі, куди йшли разом з батьками, відчуваючи себе частиною віруючої громади.

В архівних матеріалах є багато свідчень про позитивний вплив співу взагалі і церковного зокрема на моральне, естетичне, трудове виховання молоді. **"На викладання музики та співів давно вже звернена увага, як на один із серйозних засобів естетичного розвитку школярів, і як наслідок — церковний спів став на тверду основу і давав чудові результати"** [9]. Загальний виховний вплив співу на душу людини, зазначено на рукописних сторінках, **"визнавався вже давньою педагогією. Усім відомо, що смуток і радість людські однаково передаються через спів"** [12]. Отже, перед нами постають переконливі свідчення всебічного і гармонійного впливу загальнонародного церковного співу на молодь, і у дожовтневому періоді відбувалося усвідомлення всім народом великого виховного значення загальнонародного церковного співу.

Загальнонародний церковний спів мав великі переваги і, порівняно з іншими формами музикування, був у кінці XIX - на початку XX ст. дуже поширеним: **"Те, що простий церковний спів посильний усім -поза сумнівом. Народ змалку слухає його і знає"** [4]. У школі співали всі, у військах церковні молитви виконувалися всіма, навіть у місцях позбавлення волі існував загальний спів ранішніх і вечірніх молитов. Отже, залишалось тільки використовувати ці знання та заохочувати парафіян до церковного співу при Богослужінні.

"Особливих знань не треба: потрібні лише любов, гаряче бажання робити святу, добру справу, співаючи з народом", - радили фахівці сучасникам на сторінках дожовтневого періодичного видання "Полтавські єпархіальні відомості" [4].

Спів сприймався на слух, тому співати могли всі, навіть ті, що не мали музичної освіти, - адже вона була фінансово посиленою лише дітям із заможних сімей [2]. Отже, для всіх дітей це було насамперед виховання душі та розуму, а також пам'яті (завчалася велика кількість молитов), музичного слуху; розвиток голосових здібностей та прийомів музикування. Загальнонародний церковний спів через слово Боже виховував у парафіян найкращі морально-етичні якості. Він згуртовував людей у єдине ціле, як ніщо інше, бо спів, як стверджували дослідники цієї форми богослужбового співу, має властивість через голос єднати присутніх, поселяти у душі співаючих любов і єдностайність: як голоси їхні при співі зливаються в один загальний тон, так з'єднуються спрямування співаючих, примиряючи між собою навіть ворогуючих. Так діє піднесений загальнонародний церковний спів, який виховує дисципліну й облагороджує людину. Тому він використовувався як засіб боротьби з хуліганством. **"Зараз, коли уряд, суспільство і церква здійснюють пошуки засобів для боротьби з хуліганством, мирна боротьба з цим злом може бути проведена у парафіях при допомозі церковного співу серед молодого підростаючого покоління і юнацтва",** — писав священник та регент М.Г. Рибальченко у статті "Виникнення, значення та устрій загальнонародного церковного співу" [4].

Отже, значення загальнонародного церковного співу в кінці XIX - на початку XX ст. зростало. Його характеристику можна доповнити і тим, що він не мав ніяких - ні вікових, ні статевих, ні станових - перешкод і не вимагав професійних музичних знань. По суті, у всебічному вихованні молоді, її морально-етичних якостей, естетичних почуттів це був єдиний демократичний засіб, який сприяв формуванню духовності, а неперевершена виховна сила загальнонародного церковного співу допомагала відродженню цього співу у церковній практиці й освіті.

Відомо, що Україна здавна славилася своїми голосами, і не випадково дитячі голоси Полтавського архієрейського хору були найкращими в Російській імперії, а талановиту українську молодь, як скарб, вивозили в Росію до придворних хорових капел [11].

Вирішальне значення у професійній підготовці хормейстерських кадрів у хорових училищах Русі мала організація пошуку талановитих хлопчиків-півчих та перевірка їх музичних даних (високі вимоги до вокальних, музичних та загальних здібностей хлопчиків, поїздки в Україну М.І.Глінки т.ін., активна діяльність спеціально призначеної "агентури" для фундаментальної перевірки дітей) [6, 6].

Широке розповсюдження по всій Російській імперії церковних і світських хорів створило сприятливі умови для навчання співам, починаючи з дитячого віку. Виховання вокальних навичок з дитинства, а також відповідне виховання, було найціннішою традицією, яка отримала в Україні подальший розвиток.

У XIX-XX ст. у хорову культуру був зроблений великий внесок саме церковним професійним хоровим мистецтвом і освітою. Наприклад, традиція хорового співу а *capella* під час богослужінь сприяла включенню його обов'язковим предметом до всіх духовних і світських навчальних закладів Росії, що допомогло широкому розповсюдженню музичної культури в народі.

Духовний хоровий спів є культурною спадщиною, найціннішою не тільки як вид професійного концертного музичного мистецтва, але й як могутній культурно-освітній педагогічний засіб. Дійсно, хоровий спів існував як найкращий засіб виховання духовно-морального розвитку молоді, який міг дати і могутній поштовх до відродження музичної культури в загальній педагогічній освіті, саме через виховний вплив регента. Регент поєднував у собі три функції: учителя хорового співу, хорового композитора і виконавця.

На початку XX ст. хорова справа в Україні набувала значних висот, була найулюбленішою справою у народі, що охоплювала всі верстви населення, виховуючи високу моральність, патріотизм, духовність та продовжувала славетні традиції минулого. Визначну роль у вихованні всіх вікових груп відіграли саме регенти-керівники хорів. Першим із засобів виховання був приклад благочестя,

який вихователі показували у своєму житті для дитячого наслідування. Безперечно, обов'язковою умовою учительства був особистий моральний подвиг вихователя і регента. Народ завжди відрізняв справжніх учителів-регентів, до котрих він ніс свою радість і горе.

Велику роль у викладанні духовного хорового співу відіграла особистість самого вчителя, з його прихильністю до предмета, та авторитет, яким він користувався в дітей. Корисними були і організовані вчителем бесіди про хоровий церковний спів, його релігійний, патріотичний та морально-етичний вплив на оточуючих, про його виконання у храмі. Праця регента заслуговувала на похвалу і мала незрівнянну цінність, якщо спів не залишався у свідомості дітей "мертвим" важелем, а охоплював усе дитяче єство, ставши улюбленою справою, відпочинком, духовною потребою всюди: у храмі, вдома і серед знайомих.

Українська хорова культура пройшла тисячолітній шлях розвитку. У своєму генезисі вона мала глибокі і давні традиції. Найцінніші з них стали і найбільш стійкими. Тією чи іншою мірою зберігаючись на всіх етапах еволюції, вони дійшли до наших днів і залишаються життєздатними в сучасних умовах. Протягом останнього тисячоліття українське хорове мистецтво розвивалося шляхом взаємовпливу, взаємопроникнення народно-пісенної творчості і культурного духовного співу. Результатом процесу визначалися формування єдиних традицій вітчизняної хорової творчості, характерних для двох сфер національної хорової культури. Духовний хоровий спів, як вагома складова частина виховання, дає можливість дітям у художній формі засвоювати високі морально-етичні принципи і разом з тим приносить велику естетичну насолоду.

Останнім часом в Україні спостерігається зростання зацікавленості проблемами духовного музичного мистецтва. У Полтаві та за її межами духовну хорову православну музику пропагують міські та студентські мистецькі колективи, до репертуару яких, поряд із давно відомими піснеспівами, входять і нещодавно віднайдені релігійні твори нашого славетного земляка Миколи Лисенка, і дещо призабуті хорові твори його помічників та однодумців Якова Яциневича, Кирила Стеценка, Миколи

Леонтовича, Олександра Кошиця.

У час національного відродження, формування нових принципів виховання молоді духовний хоровий спів, як невід'ємна частина української культури, повинен знайти належне місце у навчальних програмах освітніх закладів.

У дослідженні виявлено позитивний досвід виховання школярів засобами хорового церковного співу, охарактеризовано моральну, естетичну, громадянсько-патріотичну виховну сутність хорового церковного співу, показано його сприяння психофізіологічному, емоційному, інтелектуальному розвитку дітей; доведено визначне місце духовних піснеспівів у становленні хорового мистецтва України, розвитку етнодидактики і родинного виховання; розкрито роль особистості вчителя-регента хору у вихованні молоді, охарактеризовано його професіоналізм і високу моральність.

Основні положення дослідження сприяють відродженню національно-культурних виховних традицій. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні історико-педагогічних та музикознавчих дисциплін, у розробці елективних курсів з питань розвитку музичної освіти та виховання; на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників; при підготовці підручників і навчальних посібників, а також **при** написанні дипломних і магістерських робіт у закладах освіти III-IV рівнів акредитації.

Ключові слова: хоровий церковний спів, православна духовна музика, духовні піснеспіви, виховання, загальнонародний церковний спів, церковнопарафіяльні школи, учитель, регент.

Література

1. Вишневецький О. І. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. - Львів, 1996. - 233 с
2. Вознесенский И. И. Общее церковное пение. Народно-певческие хоры. - М., 1905.-66 с.
3. Кураев А. Школьное Богословие. - Москва: Фонд "Благовест", 1997. -96 с.

4.Лебедев В. В. Общецерковное пение; народно-певческие хоры. - Тамбов, 1907.-66 с.

5.Маценко П. І. Нариси до історії української церковної музики. - К.: Муз. Україна, 1968. - 150 с.

6 Музыкально-учебные программы регентских классов для воспитанников Придворной певческой капеллы. 1903 г. - РГИАСПб., Ф. 499, оп. 1,ед. хр. 1642. л. 6.

7. Полтавскому Губернскому Земскому собранию 46-го созыва: Доклад № 109 по программам для школ с 4-летним курсом обучения //Киевская старина. - 1900. -№ 12. - С. 9.

а Рубинштейн М. М. Эстетическое воспитание детей. - 2-е изд. - М.: 1917. -153 с.

9 Рыбальченко М. Г. Общенародное церковное пение //Полтавские епархиальные ведомости. - 1913. -№22-23. -С. 1657, 1658, 1663.

10.Стрижева А. И.-Опыты православной педагогики: У 6 кн. -Кн. 5-6. - М.Литературная учёба, 1993. -238 с.

11.Управління Київського навчального осередку. 1836 р. - ЦДА України м. Київ, Ф. 707, оп. 32, спр. 75, арк. 819.

12.Успенский Н. Д. Древнерусское певческое искусство. -М., 1965. -216с.

Щуровский Т. О. Как нужно обучать наших детей музыке. -М., 1898. -40 с.